

Ebû Hanîfe ve Hadis

İsmail Hakkı ÜNAL*

İslam Tarihinin büyük simâlarından biri olan Ebû Hanîfe (80-150/699-767), İslam Kültürünün, ilk asırdan itibaren farklılaşmaya başlayan iki ana çizgisinden rey geleneğinin en önemli temsilcisidir. Bu geleneğin en bariz özelliği kabul edilen aklı ve şahsî kanaati (ictihad) fazlaca kullanma keyfiyeti, İslam Tarihinin ilk dönemlerinden bu yana, başını hadisçilerin çektiği bazı çevrelerce "hadise/sünnete itibar etmeme" şeklinde takdim edilmiş, sanki menkul ile ma'kul, âsâr ile ârâ birbirleriyle çelişen kategoriler olarak ele alınmıştır.¹

Başlangıcı, hicri 40'lı yıllara kadar götürülen hadis uydurma faaliyeti, sonraki dönemlerde yoğunlaşarak devam ettiği için, içlerinde Hz. Aişe'nin de bulunduğu bazı sahâbîlerle başlayıp, diğer hadis münekkidleriyle sürdürülen hadis tenkidi faaliyeti, Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının mesyonel katkolarıyla zenginleşmiş, ancak bu süreç, rivayetleri toplayıp nakletmekten başka endişeleri olmayan bazılarınca, hadis/sünnet karşıtlığı olarak değerlendirilmiştir. Halbuki, kaynaklarımızın da açıkça gösterdiği gibi, İslam Tarihinin hiçbir döneminde, Hz. Peygamberden intikal etmiş sahih hadis ve sünnete, hiçbir sarımsı müslümanın ve ilim adamının karşı çıkması söz konusu olmamıştır. Rivayetler arasından tercih yapmak, hadisleri şu veya bu şekilde yorumlamak, hatta şartların değişmesiyle, Hz. Peygamberden intikal eden hadis ve sünnetin aynen tatbikini mümkün görmemek, hadise muhalefet sayılamayacağına göre, geçmişte bir silah gibi kullanılarak bir çok kimseyi zan altında bırakan, günümüzde de bazı rivayetler karşısında tereddüdüntü izhar edenlere bir yafa gibi yapılandırılan bu suçlamamız, spekülasyondan öte bir değeri olamaz.

Bu makalede, asırlar boyu bu konuda haksız ithamlara

maruz kalmış Ebû Hanîfe'nin, hadis ve sünnete bakışı, değerlendirişi, rivayetleri fikhunda kullanım biçimi ve kendisine bu konuda yöneltilen suçlamaların değeri hakkında özet bilgi verilecektir.²

1. Ebû Hanîfe'nin İlim Çevresi

Ebû Hanîfe, Hz. Ömer tarafından, hicri 17 yılında kurulan Kûfe şehrinde doğdu. Onun doğduğu h. 80'li yıllarda Kûfe, daha önce bir çok sahâbînin yerleştiği, bir çok ilim adamının uğrak veldiği bir kültür merkezi haline gelmişti. Hz. Ali'nin hilafet merkezini Kûfe'ye taşıması buranın büyüyüp gelişmesinde önemli rol oynadı. Bu gelişmeden sonra çok sayıda sahâbînin Kûfe'ye yerleştiği bilinmektedir.³

İlim yönünden bu sahâbîlerden beslenen o bölgenin büyük alimleri, Ebû Hanîfe'nin doğrudan ya da dolaylı hocaları oldular. Alkame b. Kays en-Nehâî (ö.62), Mesruk b. el-Ecda' el-Hemdânî (ö.63) Esved b. Yezid en-Nehâî (ö.75), Şureyh el-Kâdî (ö.80), Abdurrahman b. Ebî Leyla (ö.83) ve İbrahim en-Nehâî (ö.96) gibi tabiin neslinin önemli simaları, Ebû Hanîfe'nin ilim aldığı hocalarının şeyhleri durumunda idiler. Ebû Hanîfe'nin onsekiz yıl hocalığını yapan Hammad b. Ebî Süleyman (ö.120), İbrahim en-Nehâî'nin önde gelen öğrencisiydi.

Ebû Hanîfe'nin, hadis aldığı hocalarının ve rivayette bulunduğu öğrencilerinin sayısı hakkında kaynaklarda farklı rakamlar verilmekle beraber, hadis ricâli hakkında kitap yazan musannıflar, elli ile yüz arasında dolaşan bir liste verirler.⁴

² Bu yazı, İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebi'nin Hadis Metodu (DİB Yayını, 2. Baskı, Ankara-2001) isimli kitabımızdan yararlanılarak hazırlanmıştır.

³ Kûfe'ye yerleşen sahâbîlerin bir listesi için bkz., İbn Sa'd, Kitâbu'l-Tabakât'l-Kelb, Beyrut-1968, IV/12 vd.

⁴ Örneğin, Ebu'l-Haccâc el-Mizzî (ö.742), Telhîzu'l-Kemâl fî Esmâ'ir-Ricâl, (Beyrut-1992) isimli eserinde Ebû Hanîfe'nin 76 şeyhi ve 97 öğrencisinin adlarını verir. Bkz., XXIX / 418-422.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Konuyla ilgili rivayetleri topluca görmek için bkz., İbn Abdilber, Câmiu Beyân'ül-İn ve Fadlih, Beyrut- Ly., II/120 vd.

2. Ebû Hanîfe'nin Hadis Rivâyeti

Yanında sandıklar dolusu yazılı hadis belgesinin bulunduğu bildirilen Ebû Hanîfe'nin⁵ bir fakih olarak hadislerden müstağni kalamayacağı açıktır. Çünkü fıkıh hükümlerin dayanağının önemli bir kısmını hadis ve sünnet teşkil eder. Ancak, Ebû Hanîfe'nin bir hadisçi gibi rivayet nakliyle uğraştığı da söylenemez. Nitekim yine bir fakih olan İman Şâfi için de aynı şey söz konusudur. Bununla birlikte kendi çağdaşlarının tamkılıklarına bakılırsa Ebû Hanîfe, hadis rivayetinde ve onları değerlendirmede söz sahibi alimlerden birisidir. Yahya b. Maîn (ö.233), Vekî b. Cerrah'ın (ö.197) Ebû Hanîfe'den pek çok hadis duyduğunu ve onları ezberlediğini⁶ söylerken, Süfyan b. Uyeyne (ö.198) Kûfe'ye geldiğinde kendisini hadis rivayetine başlatılan Ebû Hanîfe olduğunu belirtir.⁷

Hadis rivayetinin sadece, hadiscilerin yöntemi olan tahdîs yoluyla değil, delil alınan hadislerden çıkartılan hükümün ihbârı yoluyla da olabileceğini belirten Tehânevî, Ebû Hanîfe'nin bu ikinci yol olan iftâ yoluyla rivayette bulunduğunu, dolayısıyla pek çok hadisi bu şekilde nakletmiş olduğunu ifade eder.⁸ Dehlevî, "şeriatın delâleten telakkisi" olarak isimlendirdiği bu tür rivayeti, Hz. Ömer, Hz. Ali ve İbn Mesud gibi sahâbilerin, Hz. Peygamber'in söz ve fiillerini müşâhede ederek ondan anladıkları hükümü beyan etmelerine benzetir.⁹

Esasen bu yöntem, bütün fukahânın benimsediği bir yöntemdir. Çünkü onlar, kendilerine ulaşan rivayetleri olduğu gibi nakletmek yerine bunlardan elde ettikleri sonuçları meselelerin çözümünde kullanmışlardır. A'meş'in (ö.148) Ebû Hanîfe için söylediği ifade edilen, "ey fukahâ, sizler tabib, bizlerse eczacılarız"¹⁰ sözünün anlamı bu olmalıdır.

Ebû Hanîfe'den tahdîs şeklinde rivayetin az olması, onun bu konuda gösterdiği titizliğe de bağlanmaktadır. Nitekim o, "bir ravinin ancak ezberinde olan hadisi rivayet edebileceği" şartını getirmiştir.¹¹ Bu titizliğin ona, hocalarından intikal ettiğini söylemek de mümkündür. Nitekim, Ebû Hanîfe'nin hocasının şeyhi olan İbrahim en-Nehâî, "sana Peygamber'den hiç hadis ulaşmadı mı, bize rivayet etsen" diye birisine, "evet ulaştı, ancak bana,

Ömer dedi, Abdullah dedi, Alkame dedi, Esved dedi demek daha halîf geliyor" şeklinde cevap vermiştir.¹²

Ebû Hanîfe'nin hadis rivayeti konusunda çok istekli davranmamış olmasında, Kûfe'nin hadis uydurmacılığında önemli bir merkez haline gelmiş olması da gösterilmektedir. Nitekim Malik b. Enes'in (ö.179), Kûfe'yi "hadis darphanesi" olarak nitelendirdiği,¹³ Hişam b. Urve (ö.147)nin de, "Irak'lı biri sana bin hadis naklederse 990'ın at, geri kalanından da şüphe et" dediği¹⁴ nakledilmiştir. Ancak bu sözlerde eh-i hadis-eh-i rey çekişmesinin izleri açıkça görülmektedir. İbn Haldun'un bu konudaki açıklaması daha makuldür. O şöyle der: "Ebû Hanîfe'nin rivayetinin az olması, onun rivayet şarhlarını sıkı tutmasından ve akli gerçeklere aykırı olan rivayetleri zayıf saymasından ileri gelmiştir."¹⁵

Ebû Hanîfe'nin rivayet ettiği ve delil aldığı hadisler iki seçkin öğrencisi, Ebu Yusuf (ö.182) ve Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (ö.189) tarafından sonraki nesillere intikal ettirilmiştir. Onların, Kitabul-Âsâr'ları başta olmak üzere, diğer bütün eserleri Ebû Hanîfe'nin delil olarak kullandığı hadis sayısının hiç de az olmadığını göstermektedir.

3. Ebû Hanîfe'nin Hadis ve Sünneti Delil Alma Konusundaki Yaklaşımı

Hadis ve Sünneti teqrî bir kaynak olarak kabul etme bakımından Ebû Hanîfe'nin diğer imamlardan farkı yoktur. O şöyle der: "Biz duyulmuş duymayalım, Rasulullah (s.a.v.)'in söylediği her şey başımız gözümüz üstündedir. Biz ona inanır ve onun Allah'ın elçisinin dediği gibi olduğuna şahadet ederiz."¹⁶ Basra kadısı Osman el-Bettî (ö.143)ye yazdığı risalede de, "bilmiş ol ki, bildiğiniz ve insanlara öğrettiğiniz şeylerin efdali sünnettir. Sana gereken, onu öğrenmeye layık olan ehil kimseleri tanımandır"¹⁷ demektedir. Burada marife olarak kullandığı "es-sünne" kelimesiyle Ebû Hanîfe'nin, Hz. Peygamber'in sünnetini kastettiği açıktır.

Onun, hüküm elde etme kaynaklarını sayarken önce, Allah'ın kitabını, sonra Resûlünün sünnetine baktığı, sahâbilerin görüşleri arasında da dilediğini tercih ettiği kaydedilir. Ebû Hanîfe, bunların dışındaki görüşleri bağlayıcı saymamakta, örneğin, tâbîi neslinden bazı isim-

⁵ Muvaffâk b. Ahmed el-Mekkî, Menâkibu Ebî Hanîfe, Beyrut-1981, s.85.

⁶ Zafer Ahmed et-Tehânevî, Ebû Hanîfe ve Ashabuhü'l-Muhaddîsîn, Karaçi-t.y., s.12.

⁷ A.g.e., s.13.

⁸ A.g.e., s.16.

⁹ Şah Velîyullah ed-Dehlevî, Huccetullahi'l-Balîğa, Mısır-1332 h., I/104-105.

¹⁰ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ali es-Saymerî, Ahbârü Ebî Hanîfe ve Ashâbihü, Beyrut-1985, s.26-27.

¹¹ el-Hatîbu'l-Bağdâdî, el-Kitâbe fi İlmî'r-Rivâye, Medine-t.y., s.231.

¹² İbn Sa'd, a.g.e., VI/272.

¹³ Ahmed Emin, Duha'l-Islam, Kahire-1937, II/152.

¹⁴ Cemâluddîn el-Kâsımî, Kavâidü't-Tahdîs, Dumaşk-1935, s.38.

¹⁵ Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn, Mukaddime, y.y.-1978, s.445.

¹⁶ Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Mitteallim (İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri içinde) Çev. Mustafa Öz, İstanbul-1981, s.27.

¹⁷ Ebû Hanîfe Risâle üle Osman el-Bettî (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde), s.69.

ler zikrederek, "onlar nasıl icthad etmişlerse ben de öyle icthad ederim" demektedir.¹⁸

Ebû Hanîfe'nin hadis ve sünnete ittibâı ve onu hüküm kaynağı olarak nasıl kullandığını, daha sağlıklı olarak, öğrencileri Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in günümüze kadar ulaşan eserlerinden öğrenebiliyoruz.

Örneğin, alışverişte iki taraf bir ay muhayerlik şartı koşarlarsa, Ebû Hanîfe'ye göre bu alışveriş fâsiddir. Çünkü Hz. Peygamber'den gelen haberde, üç günden fazla muhayerliğin olamayacağı bildirilmiştir.¹⁹

Bir kimse diğeri aleyhine dava açıp delil getirirse, Ebû Hanîfe, davacıya, şahitlerin yanı sıra ayrıca yemin'i gerekli görmeydi. Çünkü ona Resûlullah'ın, "yemin davalıya, delil davacıya gerekir" hadisi ulaşmıştı. Halbuki İbn Ebî Leyla (ö.148) davacıya şahitlerle beraber yemini gerekli görmekteydi. Ebû Hanîfe'nin ifadesi aynen şöyledir: "Allah'ın Resûlî'nün davacı üzerine koymadığı bir yükümlülüğü biz koyamayız. Yemin mükellefiyetini de Resûlullah (s.a.v.)'in koyduğu yerden başka bir yere deyiştiremeyiz."²⁰ Ebû Yusuf, "biz de bu görüşü benimsiyoruz" demektedir. Burada görüldüğü üzere Ebû Hanîfe, Hz. Peygamber'den sahih olarak nakledildiğine inandığı bir hadise harfiyyen uymayı zorunlu görmekteydi.

Ebû Hanîfe'nin hadis'e ittibatı, bazen onun makul bir yorum yapmasına engel olacak düzeydedir. Bir rivayette, Hz. Peygamber'in abdest alıp mescide gittiği, namaza kadar yanı üzerine yatarak uyuduğu, horlayacak kadar derin uykuya daldığı halde, kalkıp abdest almadan namaz kıldığı nakledilir. İbrahim Nehâî, "Nebi (s.a.v.), diğer insanlar gibi değildir" diyerek Hz. Peygamber'in dışındakileri bu hükmün kapsamından çıkarmakta, Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed de başka bir hadisle te'yid edilen bu görüşe katılmaktadırlar. İmam Muhammed şöyle der: "İbrahim'in görüşünü benimseriz. Bize Peygamber (s.a.v.)'in şöyle dediği ulaştı: 'Gözlerim uyur, fakat kalbim uyumaz.' Nebî bu konuda başkası gibi değildir. Onun dışındakilere gelince, kim yanı üstü yatar ve uyuşsa abdest gerekir, Ebû Hanîfe'nin görüşü de budur."²¹

Uyku bizatihi abdesti bozan şeylerden olmadığı halde, uykusu esnasında vuku bulabilecek hades ihtimaline binâen, Nehâî ve ona tabi olan Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed, sıradan insanların uykularının abdest gerektireceği görüşünü benimsemişler, fakat hadis'e ittibâen Hz. Peygamber'i bundan istisna etmişlerdir.

Ebû Hanîfe, elbiseye bulaşan meninin kuruduktan sonra ovalanması konusunda görüşünü soran İmam Muhammed'e bunun yeterli olduğunu, çünkü Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber'in bu durumdaki elbisesini ovaladığı şeklinde ki haberin kendilerine ulaştığını belirtir. Üzerine kan ve pislik bulaşan elbisenin hükmünü soran İmam Muhammed'e, bu durumda ovalamanın yeterli olmayacağını ifade eden Ebû Hanîfe, aralarındaki farkı soran öğrencisine şöyle cevap verir: "Kıyâsen ikisi de aynıdır. Fakat meni hakkında eser (hadis) vardır. Dolayısıyla biz bunu benimседik"²² Sık sık, hadise rağmen kıyası tercih ettiği suçlamasına maruz kalan Ebû Hanîfe'nin, belki de kıyas yapması makul karşılanabilecek bir konuda Hz. Aişe'nin tatbikatına tabi olması manidardır.

Ebû Hanîfe, namazda tebsüm eden kimsenin abdestinin bozulup bozulmayacağını soran İmam Muhammed'e bunun abdesti bozmayacağını söyler. Öğrencisinin, kalkkahayla gülenen durumunu sorması üzerine bunun, abdesti bozacağını, dolayısıyla o kişinin yemiden abdest alıp namazını iade etmesi gerektiğini belirtir. Aradaki farkın sebebinin soran İmam Muhammed'e, Ebû Hanîfe'nin cevabı nettir: "Resûlullah (s.a.v.)'den gelen eser sebebiyle."²³ Sâir zamanda abdesti bozmayan kalkkahanın, namazda bozuyor olması, Hz. Peygamber'in, ashabına namaz kıldırırken şahid olduğu bir olay akabinde yaptığı beyana dayanmaktadır.²⁴

Benzerlerini çoğaltmanın mümkün olduğu bu örneklerde Ebû Hanîfe, zaman zaman hocalarının görüşlerine de muhalefet ederek, Hz. Peygamberden kendisine ulaşan hadisleri delil almakta, sahih rivayetin bulunduğu yerde kıyasa başvurmamaktadır.

4. Ebû Hanîfe'nin Hadis Tercihinde Dikkate Aldığı Unsurlar

Hadisçilerin görevi, şeyhlerinden aldıkları rivayetleri öğrencilerine aktararak rivayet malzemesini sonraki nesillere ulaştırmak olduğu gibi, fukahânın görevi de bu malzemeden delil olabilecek nitelikte olanları tercih edip problemlere çözüm üretmektir. Delil olmaya elverişli hadislerin her şeyden önce sahih olmaları şarttır. Ancak sıhhat değerlendirmeleri özellikle fakihler arasında bir hayli farklılık arzeder. Bu yüzden bir fakihe göre sahih olan hadis, diğerine göre zayıf ya da uydurma olabilir. Sıhhat değerlendirmesinde şekil şartlarının yanı sıra, özellikle fukahâ için, muhteva değerlendirmesinin önemli bir yeri vardır. Bir fakih olan Ebû Hanîfe de, istisnalar olmakla beraber, hadis tercihinde muhtevaya dayalı bazı kriterleri dikkate almıştır. Bunları kendi ifadeleri yanı

¹⁸ Ahmed Muhammed Nurseyf, Yahyâ b. Maîn ve Kitabu' t-Tarih, Mekke-1979, II/608.

¹⁹ Ebû Yusuf, İhtüâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leyla, Mısır-1357 h., s.16-17.

²⁰ A.g.e., s.78-79.

²¹ Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, el-Âsâr, Lucknow-1312 h., s.35.

²² Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, el-Âsâr, Karâğı-Ly., I/61-62.

²³ A.g.e., I/59.

²⁴ Bkz., Ebû Yusuf, el-Âsâr, Beyrut-1355h., s.28.

sıra, delil aldığı hadislerden de çıkartabiliriz.

a) Kur'an'a Uygunluk

Hadislerin Kur'an'a uygunluğu veya Kur'an'a arzı, sahabe devrinden beri bilinen bir husustur. Bu konuda Hz. Aişe'nin tavn sonraki nesiller için de iyi bir örnek oluşturmuştur.²⁵ Bu konuda Ebû Hanîfe'nin görüşü gayet açıktır. O şöyle der: "Bir kimse, Peygamber (s.a.v.)'in her söylediğine inanıyorum, ancak Nebi (s.a.v.) haksız konuşmaz ve Kur'an'a muhalefet etmez derse bu onun Peygamberi tasdik ettiğini ve Onu Kur'an'a muhalefetten tenzih ettiğini gösterir. Şayet Peygamber (s.a.v.) Kur'an'a muhalefet etse ve Allah'a karşı haktan başka bir şey söyleseydi, Allahü Teâlâ, "eğer Muhammed, bize karşı Ona (Kur'an'a) bazı sözler katmış olsaydı, biz onu kuvvetle yakalar, sonra onun şahdamarını koparırdık, hiç biriniz de onu koruyamazdınız."²⁶ sözüne uygun olarak, Onu kuvvetle yakalar ve şahdamarını koparırdı. Allah'ın Resülû Allah'ın kitabına muhalefet etmez. Allah'ın kitabına muhalefet eden de Allah'ın Resülû olmaz. Nebi (s.a.v.)'den, Kur'an'a aykırı olarak hadis rivayet eden kimseyi red, Peygamberi red ve onu yalanlama değildir. Bu ancak, Peygamber (s.a.v.)'den batıl rivayette bulunan kimseyi reddir."²⁷

Ebû Hanîfe bir öğrencisinin sorusu üzerine yaptığı bu açıklama ile kendi döneminde Kur'an'a aykırı rivayetlerin varlığına ve bunların bu gerekçeyle reddedildiğine işaret etmekte ve bunun hadisi red değil, Hz. Peygamberi tenzih amacı taşıdığını ifade etmektedir.

Ebû Hanîfe yukarıdaki alıntıyı yaptığımız risalesinde, "Mü'min zina ederse, imanı başından gömleğinin çıkarıldığı gibi çıkarılır, sonra tevbe edince imanı kendisine iade edilir" hadisi²⁸ hakkında görüşünü soran öğrencisine, "bu haber Kur'an'a muhalifdir" diyerek şöyle devam eder: "Allah Teala Kur'an'da 'zina eden kadın ve erkek'²⁹ şeklinde hitap ederek onlardan iman sıfatını kaldırmıştır. Yine Allah Teala, 'içinizden kötülük yapan (zina eden) iki kişiye eza edin (cezalandırın)'³⁰ buyurmuştur. Buradaki 'sizden' (minkum) sözü ile yahudileri veya hristiyanları değil sadece müslümanları kasdetmiştir"³¹

"Büyük günah (kehbâir) işleyenin dinden çıkıp çık-

mayacağı" meselesi ile "iman artar mı eksilir mi" tartışmaları o dönemde hadis ehli ile rey ehli arasında polemik konusu olan hususlardandır. Ebû Hanîfe imanı, dil ile ikrar, kalb ile tasdik olarak gördüğü için, ameli ondan bir parça saymamış ve bir müslümanın, şirk dışında, işlediği amel ne kadar kötü olursa olsun, mümin sıfatının devam edeceğini belirtmiştir.³²

Ebû Hanîfe bu konuda öğrencilerine de öncülük etmiş ve Hanefî usulcileri, Kur'an'a aykırı rivayetleri senedleri muttasıl olsa bile, manevi munkatı sayarak reddetmişlerdir.³³

b) Akla Uygunluk

Ebû Hanîfe bazı rivayetlere muhalif görüş beyan ederken muhtemelen, onların muhtevalarını makul görmediği anlaşılmakta, dolayısıyla bunların Hz. Peygambere ait olamayacağını düşünmektedir.

Örneğin, "suyu hiçbir şeyin pisletmeyeceği"³⁴ ve "iki kulle (küp) suyun pislik tutmayacağı"³⁵ şeklinde Hz. Peygamber'e atfedilen hadisler karşısında Ebû Hanîfe suyun pislik tutacağını ifade etmiştir.³⁶ Tecrübe ve akılla bilinebilecek bir konuda Ebû Hanîfe, Hz. Peygamber'in böyle bir şey söyleyemeyeceğini düşünmüş olmalıdır.

Hz. Peygamberden nakledilen bazı hadislerde, koyunlara yattığı yerde namaz kılınabileceği, fakat develerin yattığı yerde kılınamayacağı,³⁷ çünkü develerin şeytandan yaratıldığı, koyun eğreğinde ise bereket olduğu³⁸; koyun etini yedikten sonra abdeste gerek olmadığı halde deve etini yedikten sonra abdest gerekeceği³⁹ bildirilmektedir.

Ebû Hanîfe'ye göre aklen ve kıyâsen bunlar arasında bir fark yoktur ve bu durumda bir şey gerekmez.⁴⁰

Erkek veya kadının kendi avret yerlerine ellerini dokunmakla abdestlerinin bozulacağına dair Hz. Peygamber'e nisbet edilen rivayetler vardır.⁴¹ Bunun tersini bildiren rivayetler de kaynaklarda yer almaktadır.⁴² Ancak hadiscilerin daha sahih gördükleri tercih ettik-

³² Ebû Hanîfe'nin bu görüşü için bkz. Risâle İbâ Osman el-Bettî, s.69.

³³ Bkz. Serahsî, Usûl, İstanbul-1984, I/359.

³⁴ Ebû Dâvud, Tahâre, 34.

³⁵ Ebû Dâvud, Tahâre, 33.

³⁶ İbn Ebî Şeybe, Musannaf, Bombay-1983, XIV/160; Tahâvî, Şerhu Meâni'l-Âsâr, Beyrut-1987, I/12-14.

³⁷ İbn Ebî Şeybe, Musannaf, XIV/149-150; Ahmed b. Hanbel, Mübned, II/178, 451, 491, (Çağrı Yayınları, İst.-1982).

³⁸ İbn Ebî Şeybe, Musannaf, I/384.

³⁹ A.g.e., XIV/149-151.

⁴⁰ A.g.e., XIV/151; Tahâvî, A.g.e., I/70-71, 386.

⁴¹ Tirmizî, Tahâre, 61.

⁴² Tirmizî, Tahâre, 62.

²⁵ Örnekler için bkz., Bedruddin ez-Zerkeşî, el-İcâbe li İrâdi Mâ İstadekethu Aişetu Ate's-Sahâbe, [Hz. Aişe'nin Sahabeye Yöneltilmiş Eleştirileri] Çev. Bünyamin Erul, Ankara-2000, Beyrut-1980.

²⁶ el-Hâkkim/ 44-47.

²⁷ Ebû Hanîfe, el-Âlîm, s.26-27.

²⁸ Ebû Dâvud, Sünen, 15; Tirmizî, İman, 11, (Çağrı Yayınları, İstanbul-1981).

²⁹ Nûr/ 2.

³⁰ Nisâ/16.

³¹ Ebû Hanîfe, el-Âlîm, s.27.

leri haberler. bu durumda abdestin bozulacağını bildiren rivayetlerdir. Evzâî, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye bu görüştedirler.⁴³ Ebû Hanîfe ve öğrencileri, bu rivayetleri makul gerekçelerle ve diğer haberleri dikkate alarak kabul etmemişlerdir. Bu haberler arasında Hz. Peygamber'e atfedilen, "o senden bir parça değil mi?" hadisi ile birçok sahâbiden nakledilen, "burnuma veya kulağıma dokunmakla, tenasül organıma dokunmak arasında bir fark görmüyorum" rivayetleri bulunmaktadır.⁴⁴

c) İnsânî Değerlere Verilen Öncelik

Fıkıhında müsamahakar ve akılcı tavrıyla temayüz eden Ebû Hanîfe, bu tavrının bir gereği olarak insânî değerleri koruma konusunda da, öncelik yapmıştır. Onun şiphe halinde hadleri (cezaları) uygulamaktan kaçındığı, köleleri koruyucu hükümler getirdiği, gayri müslimlerin hakları konusunda hassas davrandığı bilinmektedir.

Örneğin, bir kimse hırsızlığı iki kere, zina işlediğini de dört kere ikrar etse, sonra da bunu inkar etse, Ebû Hanîfe'ye göre her iki durumda da had (ceza) düşer. sadece çalınan mal tazmin edilir. Çünkü Hz. Peygamber, zina ettiğini dört kere itiraf edip recm edilmeye başlanınca kaçan Mâiz b. Malik'in kovalanarak öldürülmesini hoş karşılamamış ve "yoluna bıraksaydınız ya" buyurmuştur. Halbuki İbn Ebî Leyla, suçlunun suçunu ikrarından geri dönmemesin cezası düşürmeyeceği kanaatindeydi.⁴⁵

Yine Ebû Hanîfe'ye göre, bir kimse zina ettiğini bir yerde dört kere ikrar etse bu, bir ikrar sayılır ve had uygulanmaz. Çünkü Hz. Peygamber, zina ikrarı ile gelen Mâiz'i her defasında reddetmiş, ancak dördüncü gelişinde recm ettirmiştir.⁴⁶ Ayrıca ona göre, bir kimse zina ettiğini kâdî'nin huzurunda değil de başkalarının yanında dört kere itiraf etse, bu durumda da ona had uygulanmaz.⁴⁷ Görüldüğü üzere Ebû Hanîfe burada, Hz. Peygamberin bir uygulamasını, onun muradına uygun şekilde, suçluların lehine yorumlayarak, onları bu ağır cezadan kurtarmak istemiştir.

Hz. Peygamber'e dayandırılan bazı rivayetlerde, velisinin izni olmadan kadının nikahının caiz olmayacağı bildirilmektedir.⁴⁸

Ebû Hanîfe ise, bâkire olsun dul olsun, hür, âkıl ve bâliğ olan bir kadının ancak kendi rızasıyla nikahlanması gerektiğini belirtmektedir.⁴⁹ Diğer bazı mezhepler, eş ter-

cihinde, kız velisinin mutlak yetkisini kabul ettikleri için, bugün bile birçok İslam ülkesinde bu konu ciddi bir problem olarak varlığını sürdürmektedir.

Ebû Hanîfe insana verdiği değer noktasında müslüman-gayri müslim ayrımı yapmamaktadır. Bu yüzden o, yahûdî, hristiyan ve mecûsî'nin diyetinin, hür bir müslümanın diyetiyle eşit olduğunu, bir gayri müslimi öldüren müslümana da kısas gerekeceğini belirtmektedir. Halbuki Medine ehli, öldürülen yahûdî ve hristiyanların diyetinin hür bir müslümanın diyetinin yarısı kadar olduğunu, öldürülen mecûsî ise 800 dirhem diyet gerekeceğini, bir kafire karşılık bir müslümanın öldürülemeyeceğini savunmaktadır.⁵⁰ Ebû Hanîfe bu tercihte de yine Hz. Peygamberin bir uygulamasına dayanmaktadır.⁵¹

Ebû Hanîfe, bir hristiyanın cenazesine katılmakta sakınca görmemektedir. Çünkü ona, Hz. Peygamberin, Hâris b. Ebî Rebia'nın hristiyan olarak ölen annesinin cenazesine bazı sahâbileriyle birlikte katıldığı haberi ulaşmıştır.⁵²

d) Kolay ve Amaca Uygun Olanı Tercih

Zorluğu giderme ve kolay olanı tercih esasına dayanan "istihsan" kuralı, Hanefî mezhebinin en önemli hüküm kaynaklarından biridir. Serahsî'nin tarifine göre "istihsan, kıyası terkedip insanlar için en uygun olanı almak, geniş olanı benimsemek, müsamaha ile hareket etmek, rahat olanı istemektir. Velhasıl, zorluğun kolaylığa terkedilmesidir."⁵³

İstihaza (hastalık kanı) gören kadının her namaz için gusletmesi gerektiği şeklinde İbn Abbas'tan gelen bir rivayet hakkında Ebû Hanîfe şöyle demektedir: "Hammad bunu kabul ederdi. Bana gelince, her namaz için gusül değil, abdest alması gerektiğiyim."⁵⁴

Ebû Hanîfe'nin Hocası Hammad'a göre kendisinden hastalık kanı gelen kadının günde beş defa Hammad'ın hocası İbrahim Nehai'ye göre ise günde üç defa gusül abdesti alması gerekir.⁵⁵ Halbuki kolaylığı tercih eden Ebû Hanîfe ve öğrencilerine göre böyle bir kadının her namaz için abdest alması yeterlidir.

Sabah namazını gecenin karanlığı dağılmadan (tağlis) kılmayı daha faziletli sayan İmam Şâfiî'nin bildirdiğine göre, Ebû Hanîfe ve ashabı, bu konuda gelen iki farklı rivayetten insanlar için daha yumuşak (kolay) olanını

⁴³ Tirmizî, Tahâre, 61.

⁴⁴ Eikz., Tahâvi, A.g.e., I/77-78.

⁴⁵ Ebû Yusuf, İhtilaf, s.156-157.

⁴⁶ A.g.e., s.70-71.

⁴⁷ A.g.e., s.71.

⁴⁸ Ebû Dâvud, Nikah, 20; Tirmizî, Nikah, 14.

⁴⁹ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Muvatta', Beyrut-1984, s.177.

⁵⁰ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, el-Hucce alâ Ehli'l-Medine, Haydarabad-1965, IV/322-329.

⁵¹ Dârekutnî, Sünen, Kahire-1966, III/135.

⁵² Ebû Yusuf, el-Âsâr, s. 81.

⁵³ Serahsî, el-Mebsût, İstanbul-1982, X/145.

⁵⁴ Ebû Yusuf, el-Âsâr, s.35.

⁵⁵ A.g.e., s.35.

benimsenerek sabah namazını havanın aydınlandığı daha geç vakitte (isfâr) kılmayı tercih etmişlerdir.⁵⁶ Ebû Hanîfe'ye göre insanlar bu vakitte genellikle derin uyku içindedirler ve uyuyan da uyumayan da namaza yetişebilmesi için havanın aydınlanmasını beklemek gereklidir.⁵⁷

Ramazanda kasten oruç bozan bir kadın iftardan önce âdet örmeye başlarsa Ebû Hanîfe'ye göre, ona keffâret değil, sadece kazâ gerekir. İbn Ebî Leylâ, bu durumda hem kaza, hem keffâret gerekeceği görüşündedir.⁵⁸

Görüldüğü üzere Ebû Hanîfe, insanları külfete sokan bir şeyi, aralarındaki ilgi dolaylı da olsa bir vesile ile kaldırmaya yolunu seçmiştir.

e) Örfü ve Yeni Gelişmeleri Dikkate Alma

İnsanlar arasında uygulanagelen ma'ruf ve güzel âdetleri İslam Hukukunun kaynakları arasında sayan Hanefî mezhebi, en önemli temsilcilerinden biri olan İmam Muhammed'in ifadesiyle, "örf ile sabit olan, nass ile sabit olmuş"⁵⁹ gibi kabul etmektedir. Ayrıca, onun Muvatta'da zikrettiği, "müslümanların güzel gördüğü şey, Allah yanında da güzel, müslümanların çirkin gördüğü şey Allah yanında da çirkindir" rivayeti⁶⁰ Hanefîlerin dayandıkları diğer bir delildir.

İmam Muhammed bu rivayeti, teravih namazının yirmi rekat olarak ve cemaatla kılınması hususundaki haberleri naklettikten sonra zikretmiş ve şöyle demiştir: "Biz bunların hepsini benimseriz. Ramazan ayında insanların cemaatle nafilâ namaz kılmalarında bir beis yoktur. Çünkü müslümanlar bu konuda icmâ etmişler ve bunu güzel görmüşlerdir."⁶¹

el-Âlîm ve'l-Müteallim kitabında, "bu meselelere asla girme, zira Hz. Peygamber'in ashâbı bu konulara girmediler. Onlar için kafi olan şey senin için de kafidir" diyenler bulunduğunu kendisine serzenişle bahseden öğrencisine verdiği cevapta Ebû Hanîfe değişen şartların dikkate alınması gerektiğini açıkça belirterek şöyle demiştir: "Onlar sana, Hz. Peygamber'in ashâbı için yeterli olan, senin için de yeterli değil midir? dediklerinde, onlara şöyle de: Evet, onların durumunda olsaydım onlara yeterli olan bana da yeterli olurdu. Ancak, onların karşılaştıkları şeylerle benim karşı karşıya kaldığım şeyler aynı değildir."⁶²

Ebû Hanîfe'nin bu yaklaşımı öğrencileri tarafından da sürdürülmüş ve Hanefî Mezhebinin benimsediği bir ilke haline gelmiştir.

Nitekim Tevbe Süresi'nin, "müşrikler pistirler, Mescidi Haram'a bu seneden sonra yaklaşmasınlar" mealindeki 28. ayetini Serahsî bu anlayış doğrultusunda şöyle yorumlanmaktadır: "Bize göre, müşriklerin diğer mescidlere girmelerine mani olunamayacağı gibi, Mescid-i Haram'a girmelerine de mani olunamaz. Bu konuda harbî ve zimnî ayıdır. Konuyla ilgili ayetin tevili ise şöyledir: Ayet, müşriklerin câhiliyye devrindeki âdetleri üzere mescide girmelerini yasaklamıştır. Rivayete göre onlar, Kabe'yi çıplak olarak tavaf ediyorlardı. Yaklaşmalarına engel olmaktan maksat, tedbir ve Mescid-i Haram'ın imârî içindir. Biz bu yüzden deniz ki bu yasak onlara değildir. Zaten onların da bunu yapmaları (yani eski müşrikler gibi davranmaları) mümkün değildir."⁶³

Görüldüğü gibi Serahsî, ayeti illetine uygun şekilde yorumlayarak değişen şartları dikkate almaktadır.

5-Cerh ve Ta'dil Edenleri Karşısında Ebû Hanîfe

Ebû Hanîfe, İslam Tarihi boyunca üzerinde en çok konuşulan, leli ve aleyhinde en çok görüş beyan edilen şahsiyetlerden birisidir. Fıkıh, ilmi ve zekası yönünden pek çok iltifata mazhar olan Ebû Hanîfe, hadisciliği söz konusu olunca ehl-i hadisin acımasız eleştirilerine maruz kalmıştır. İbn Abdilberre (ö.463) göre bu eleştirilerin sebebi, Ebû Hanîfe'nin rey ve kıyası rivayetlere sokması ve bunlara itibar etmesidir.⁶⁴

Gelişigüzel bir suçlama olarak kullanılan "ehl-i reyden olma" keyfiyeti, muhalif grup olan ehl-i hadisin, Ebû Hanîfe ve öğrencilerinden hadis rivayetini engellemiştir. Bu hususu Kâsimî şöyle dile getirir: "Sahih hadis kitaplarının müellifleri, rey ehlinden rivayet konusunda haksızlık yapmışlardır. Sahihlerde, müsnedlerde ve sünenlerde İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed gibi kimselerin isimlerine hiç rastlanmaz. Çünkü hadisciler bunları zayıf saymışlardır. Yemin ederim ki bu ikisi hakkında insüfî davranmadılar. Bunlar birer engin denizdir. Eserleri ilimlerinin genişliğine ve derinliğine şahittir. Belki bir çok hadis hafızından daha ileridedirler. Ebu Yusuf'un Kitabul-Harâc'ını ve İmam Muhammed'in Muvatta'nın zikretmek bunun için yeterlidir."⁶⁵ Kâsimî'nin bu iki imanın ilgili tesbitleri, hocaları Ebû Hanîfe için fazlasıyla geçerlidir.

⁵⁶ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *İhtilâfu'l-İhadis*, Beyrut-1985, s.172.

⁵⁷ Şeyhânî, el-Hucece, I/1.

⁵⁸ Ebû Yusuf, *İhtilâf*, s.133.

⁵⁹ Serahsî, *Şerhu's-Siyer'i'l-Kebîr*, Kahire-1971, I/169.

⁶⁰ Şeyhânî, *Muvatta'*, s.91; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/379.

⁶¹ Şeyhânî, *Muvatta'*, s.91.

⁶² Ebû Hanîfe, el-Âlîm, s.11.

⁶³ Serahsî, *Şerhu's-Siyer* I/134-135.

⁶⁴ İbn Abdilberre, *Canî*, II/148.

⁶⁵ Cemaluddin el-Kâsimî, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, Beyrut-1985, s.31.

Kendi çağdaşlarından başlayarak, Ebü Hanîfe'yi ta'dil edip övenler olduğu gibi, çeşitli sebeplerle cerhedip yerenler de vardır. Kaynaklarda her iki grubun ifadelerine de bol miktarda rastlanmaktadır. Burada onun hakkındaki övgü ifadelerini bir tarafa bırakarak,⁶⁶ özellikle hadisçiler tarafından ona yöneltilen ithamlar üzerinde durmak istiyoruz.

Ebü Hanîfe'yi hadis yönünden tenkid edenler, genellikle iki nokta üzerinde çok dururlar: 1- Rey ve kıyası çok kullanması, 2- Sahih sünnete muhalefet etmesi.

Ebü Hanîfe'nin, hadis ve sünnete bağlılığını ve sahih hadise karşı kasdı bir muhalefetinin olamayacağını daha önce belirtmiştik. O yüzden hadisçiler tarafından seslendirilen sahih hadise muhalefet iddiası büyük ölçüde, Ebü Hanîfe'nin hadis tercihinde, hadisçilerden farklı davranmış olmasından kaynaklanmaktadır. Yani Ebü Hanîfe, hadisçilerin sahih saydığı bazı hadisleri zayıf veya asılsız sayarak delil almamıştır.

Bazı hadisçilerin ifade ettikleri gibi hadis ravilerinin ta'dil ve tecrihi, dolayısıyla hadislerin tashih ve tazifi icrâdî bir iştir.⁶⁷ Bu nedenle, Ebü Hanîfe'ye yöneltilen hadîs'e muhalefet suçlaması izâfî bir mahiyet arz etmektedir. Suçlamamın hadisçiler tarafından yapılması da ölçü değildir. Çünkü, ehl-i hadis ve ehl-i rey kültürel planda iki rakip durumundadırlar. Rakiplerin birbirlerine yönelik polemikleri ihtiyatla karşılanmalıdır.⁶⁸ Ebü Hanîfe'yi, hadîs'e muhalefetle suçlayanların önemli bir bölümü kendisinden birkaç asır sonra gelmiş hadisçilerdir. Hz. Peygamber'e, dolayısıyla hadis ve sünnetin kaynağına yakınlık bakımından Ebü Hanîfe bu hadisçilere göre daha şanlı durumdadır. Ayrıca Ebü Hanîfe'yi suçlayan hadisçilerin çoğu Şafî mezhebine mensup ve suçlamalarının da mezhep taassubunun izlerine rastlanmaktadır.⁶⁹

Bunları ifade etmek, Ebü Hanîfe'nin iyi bir hadisçi olduğu ve tercih edip yorumladığı her rivayette başarılı olduğu anlamına gelmez. Çünkü bu hiç kimseye nasib olmamış bir keyfiyettir. Zira Hz. Peygamberin bütün söz ve fiillerinin tam ve hatasız bir şekilde sonraki nesillere aktarıldığı söylenemeyeceği gibi, mezhep imamlarının, sünnetin doğru olarak aktarılan kısmıyla ihticada yüzde yüz başarılı oldukları da iddia edilemez.

Her şeyden önce Ebü Hanîfe, klasik bir hadisçi değil

iyi bir fakih. Onun amacı, hadisleri sadece toplayıp nakletmek değil, bunları fikrî bir malzeme olarak değerlendirmektir. Yukarıda bazı örneklerini verdiğimiz gibi, sahih olduğuna inandığı Peygamber hadisini tereddütsüz kabul ve tatbik ederdi. Tercih, yorum ve değerlendirmeleriyle zaman zaman diğer fakih ve hadisçilerden ayrılması, gayet tabii ve kaçınılmazdır.

Bütün bunlara rağmen, onun, bazı hadisçilerce küfür ve zındıklığa varıncaya kadar ağır ithamlara maruz bırakılması insafla bağdaşmamaktadır. İmam Şafî'den Buhari ve Müslim'e, Ahmed b. Hanbel'den İbn Hıbban ve İbn Adiy'e, Beyhâkî'den Gazali ve Fahreddin Râzî'ye kadar bir çok meşhur alimin ithamları karşısında bir kimsenin, Ebü Hanîfe'nin ilmi şahsiyeti hakkında şüpheye düşmemesi kolay değildir.⁷⁰ Ancak, konu daha yakından incelenince, hicri ikinci asırdan başlayarak tekrar edile edile günümüze kadar ulaşan bu suçlamalarda, mezhep ve mezhep farklılığından kaynaklanan bir husumet ve taassubun izleri açıkça görülmektedir.

Hadisçiler tarafından Ebü Hanîfe'ye yöneltilen cerhler dikkate alınrsa, cerh ve ta'dil işleminin, iki tarafı da kesen bir kılıç gibi zaman zaman keyfi uygulamalara alet edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim böylesine etkili bir silaha sahip olduklarının bilincinde olan bazı hadisçiler, fazla izaha gerek duymadan, "falanca zayıf", "filanca metruk", "falan kimse sika değil" gibi mücerret suçlamalarla bazı ravileri mahkûm etmede aceleci davranmışlardır. Sonradan, onların bu müphem cerh tabirleriyle neleri kasdetmiş olabilecekleri konusunda uzun uzadıya tahminler yürütülmüştür. Ayrıca bu yolla, farklı mezheplere mensup bir çok muhaddis, bu sıfat altında mezhep asabiyetlerini kamufle etmeyi bilmişler ve tenkidlerini hadisçi hüviyetleriyle yaptıklarına herkesi inandırmışlardır. Kendi imamlarına yöneltilebilecek en ufak bir itiraza bile tahammül edemeyen bu kimseler içinde Ebü Hanîfe'yi küfürle itham edenler de çıkmıştır.

Daha sonra aynı mantık Hanefî alimler tarafından Ebü Hanîfe'yi savunmak için tersinden işletilmiştir. Onlar da imamlarını müdafaa pahasına, diğer mezheplerin aleyhine olabilecek her türlü fırsatı değerlendirmişler, Ebü Hanîfe'yi her konuda haklı çıkartmak için büyük gayret sarfetmişlerdir.

Ebü Hanîfe gibi İslam Tarihine mâl olmuş büyük şahsiyetleri gerçek hüviyetleriyle değerlendirebilmek için mezhep asabiyetini ve tarafgirliği bir tarafa bırakarak, onların görüşlerini tarafsız bir biçimde tahlil ve tenkide tabii tutmak en isabetli yoldur.

⁶⁶ Bu konuda geniş bilgi için bkz., el-Hâtibü'l-Bağdâdî, Tarîhu Bağdâd, Beyrut-t.y., XIII/336-348.

⁶⁷ Muhammed b. Osman ez-Zehabi, Tezkiretü'l-Huffâz, Haydarâbâd-1956, I/1; Tehânevî, Kâvîd fi Ulûmi'l-Hadis, Karâçî-t.y., s.35

⁶⁸ Geniş bilgi için bkz. İbn Abdilberri, Cami, II/150-163; Abdülhayy el-Leknevî, er-Ref'u ve't-Telomül fi'l-Cerh ve't-Ta'dil, Beyrut-1987, s.409-432.

⁶⁹ Geniş bilgi için bkz., İ.Halida Ünal, İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu, s.230 vd.

⁷⁰ Bu ithamları topluca görmek için bkz., a.g.e., 230-263.